

privilegije, već preuzeti odgovornost i istu do kraja nositi. Vladati, to nije put ka bogatstvu. To je put na kojem se služeći narodu stiže dobro koje će biti blagodat velika na Ahiretu. Pravedan vladar će u hlad kad drugog hlada ne bude bilo. Koliko je važno biti pravedan vladar, govori činjenica da je među sedam osoba, uživalaca tog posebnog ahiretskog hlada, prvi spomenut, upravo vladar pravedni.

Vladati znači žrtvovati se za opće dobro. Ebu Bekr, Omer, Osman, Alija i drugi naši prvaci nisu primorani funkcije se prihvatiti. To su učinili želeći služiti na Božijem putu. Niko ni danas nije natjeran biti ni načelnik, ni poslanik u parlamentu, ni premijer, ni ministar, ni... Svi se

za to dobrovoljno jave i svesrdno za tu poziciju bore. Islam, vlast definira kao služenje općem dobru. Ko nije spreman kao musliman biti na vlasti, ko nije spreman biti na stazi Ebu Bekrovoj neka uopće ne kreće putem ka funkciji. Sebe će tako zaštititi od dunjalučke neugodnosti i ahiretske kazne, a društvo, zajednicu i ummet će zaštititi od nepravde i nereda.

Nered i bezvlašće za muslimane nikad nisu opcija. Poslanika, ashabi nisu u kabur spustili prije nego su, halifu izabrali. Ne smije narod biti bez vođe, država bez vladara. Znati ko je za šta odgovoran je toliko važno da je prihvatljivije imati nepravedna vladara, vladara

nasilnika, nego bezvlašće. Hazreti Alija je govorio: "Vladar nasilnik je bolji od anarhije".

Insistirati na pravednoj i odgovornoj vlasti, zahtjev je naše vjere i dužnost muslimanu. Insistirati na neredu i bezvlašću neprihvatljivo je za muslimana. Zahtijevati da vlast, vrati mandat a nemati način i ne znati put kako doći do druge legitimne vlasti, ne znati kako ostati u okvirima Ustava i zakona, avantura je na koju se muslimani ne odlučuju. Poslanik nije oporučio nasljednika, ali jeste ashabe podučio koliko je važno imati organiziranu i funkcionalnu državu.

Uzvišeni Bože, pomози nas u svakom hairli poslu. Amin!

Vaz

POLITIČKI I PROSVJETNI RAZVOJ EVROPE I O SADAKI*

UDK 28-475.5(042)

Kasim Dobrača

Draga braćo. Vjera islam je vjera razboritosti, realnosti i umjerenosti. To je veoma važna stvar. Jer, razboritost, realnost i umjerenost su uvjeti za pravilnu orijentaciju pojedinca i ljudske zajednice. Zapravo

* (Begova džamija, Sarajevo, 23. 9. 1976. godine)
(Iz knjige Kasim Dobrača – Vazovi II, (2012). Sarajevo, priredio Ferid Dautović.)

to su islamski principi koji su potrebni u svim praktičnim i duhovnim ljudskim aktivnostima. Bez tih principa, ako bi se čovjek prepustio sam sebi, zasigurno bi težio krajnostima i pretjeranostima. Krajnosti čovjeka uvijek vode daleko od istine i realnosti. Zato islam preporučuje umjerenost i zlatnu sredinu. Živi primjeri iz ljudske realnosti najbolje objašnjavaju šta su to krajnosti na jednoj, a šta je to razboritost i umjerenost

na drugoj strani. U pitanju vjere čovjek je u svojoj prošlosti često puta zapadao u razne krajnosti. Same krajnosti se često dodiruju, ali se često znaju i sukobljavati. Ljudi su u prošlosti mnogo vjerovali u razne zablude, u prirodne sile i prirodna tjelesa, u životinje, pa su ponekad vjerovali i u čovjeka kao Božanstvo. Sve te krajnosti i nastranosti u vjerovanju čovjeka udaljuju od istine. Pored ovih krajnosti postoje nastranosti i kod

vjernika koji slijede pravu Božiju vjeru. Takve nastranosti često puta nastaju iz konzervativizma i vjerskog fanatizma. Kao što može biti konzervativizma i fanatizma u vjeri što se štetno odražava na čovjeka i na njegovu religioznost, isto tako može biti pretjeranosti u liberalizmu, u previše slobodnom shvatanju i tumačenju vjere. Konzervativizam i fanatizam u vjeri doveo je do pojave klerikalizma i klerika koji su sebi rezervisali posebno mjesto u društvu i pod svoju vlast stavili ljudska mišljenja, slobodu mišljenja, kontrolu nad naučnim napretkom. Tako je prihvaćena praksa da se odobravalo sve ono što se slagalo sa shvatanjem klerikalnih krugova, a sve što se kosilo sa njihovim shvatanjem i mišljenjem, to se osuđivalo i sprječavalo. U religiji koja je vladala u Evropi, kao i u religijama Srednjeg vijeka, postojale su dogme koje slobodan ljudski razum nije mogao prihvatiti. Kao što je naprimjer dogma trojstva. Ta dogma smatra Isa, a.s., Mesiju Božanstvom, a jedna druga dogma propovijeda učenje i vjerovanje da je Boga rodila žena. Uslijed takvih shvatanja o religiji odnos između raznih religija i njihovih sljedbenika najčešće se zasnivao na mržnji i isključivosti. Pored svega toga, socijalni poredak u Evropi bio je dugo vremena nazadan i nanosio je štetu širokim narodnim slojevima. To je bio feudalni poredak kojeg je kasnije naslijedio kapitalizam u kome sva imovina i bogatstvo pripadaju malom sloju bogatih. U dijeljenju bogatstva sa bogatašima u Evropi je često puta učestvovala i crkva i njeni krugovi. Narod je radio za interese malog broja bogatih ljudi i za interese crkve. To je bila krajnost koja je imala štetan odraz na život ljudi i na poredak zajednice. U takvim okolnostima svaki naučni i socijalni napredak bio je nezamisliv; moralo je doći do sukoba između konzervativnih snaga i novih snaga, nosilaca stvarnog napretka i progresa. Dok je crkva u Srednjem vijeku imala punu vlast u svim domenima

života, dotle u novom vijeku stasaju nove, napredne snage na tlu Evrope. Te snage pronalaze polje na kojem se osjećaju slobodno. Počinju se baviti naukom i istraživanjem prirode. I koliko god je u novije vrijeme čovjek u Evropi napredovao u naučnom pogledu i pribavljao sebi slobodu, toliko se udaljavao od crkve i vjere. Ovaj sukob sa vjerom i sa crkvom na tlu Evrope naročito se pojačavao u 17. i 18. stoljeću. Sve do kraja 19. stoljeća, nekada jače, nekada slabije, trajao je taj sukob između vjere i takozvanih naprednih snaga. Prvi zahtjevi ovog sukoba išli su uglavnom zatim da ograniče uticaj vjere i crkve i da osiguraju više slobode ljudskoj misli i misliocima. U početku ovog sukoba nije iskazivana namjera da se vjera potpuno isključi iz života. To sve trajalo je do 19. stoljeća kada se pojavio jedan poseban pokret, takozvani historijski materijalizam. Ovaj pokret je smatrao da vjera uopće nije potrebna ljudima i da vjeru na svaki mogući način treba ukloniti iz društva. U 20. vijeku javljaju se i prve države i zajednice koje su zasnovane na toj ideji. Pokret počinje širiti propagandu za uklanjanje vjere iz škola i društva, za napuštanje vjerovanja u Boga. Najzad su se pojavile parole koje zagovaraju da je vjera ropstvo i opijum za čovjeka i da čovjeka treba osloboditi tog opijuma. Uslijed toga, pojavili su se pokreti i zajednice, društveni sistemi i organizacije koji su zaista počivali na nevjerstvu, koji su se organizovali i uređivali život bez najmanjeg uticaja vjere. Šta se dogodilo nakon toga? I tu se pojavila pretjeranost, u više pravaca. Prvo, samo stanovište i propaganda da vjeru treba ukloniti iz društva i da treba napustiti vjerovanje u Vječnog i Svemoćnog Boga, Stvoritelja svijeta, to samo po sebi predstavlja krajnost. To je suprotno onoj ranijoj krajnosti o vjerovanju u sve i svašta. Zatim, ovaj pokret koji u klasičnom smislu odbacuje vjeru i sam je izgradio političku i ideološku hijerarhiju koja je slična hijerarhiji klerika kod crkve. Metode

kojima su se materijalistički pokreti u svijetu služili imale su za posljedicu pritisak i ograničavanje ljudske slobode, slično kao što su postojala ograničavanja i pritisak od strane crkve u Srednjem vijeku. U nekim zemljama koje je uzeo pod svoju vlast materijalistički pokret je pokrenuo otvoreni napad na ljudska prava. Zabilježeni su slučajevi da se u zemljama pod dominacijom materijalističkog sistema brisao svaki trag religiozne pripadnosti ljudi. To se naročito čini sa muslimanima u nekim zemljama. Muslimani se tamo ne usuđuju da izraze svoja vjerska osjećanja, naročito ako obavljaju poslove u privrednoj, državnoj ili prosvjetnoj službi. U tim zemljama muslimani se boje izvršiti obrezivanje svoje muške djece, premda je to kao što je opće poznato, u medicini vrlo važna higijenska mjera. Iz svega toga očito je da su neki socijalistički i materijalistički pokreti zapali u fanatizam i konzervativizam sličan religioznom fanatizmu i konzervativizmu. Pokazalo se da nije samo religija opijum. Religija, naime, može biti opijum ako se pogrešno shvati. Ako se pristupa religiji sa krajnjim fanatizmom, onda ona postaje opijum. Međutim, to nije osobina samo religije! Svaka ideologija na svijetu može biti i postati opijum. Ako jednoj ideologiji, ma kakva ona bila, ljudi pristupaju sa fanatizmom i zanosom, ako slijedeći svoju ideologiju ne paze i ne poštuju nikakva pravila, onda je sigurno ta ideologija postala opijum za njene sljedbenike. Nas ovdje interesuje kakav je stav islam imali u njegovom učenju nastranosti i krajnosti zbog kojih ljudi pate i zbog kojih se sukobljavaju? Islamski principi najbolje nam osvjetljavaju ovo pitanje. Vjerovanje u Allaha i poimanje Boga u islamu je prava sredina među krajnostima i pretjeranostima; između stare idolatrije, po kojoj se priroda smatrala Božanstvom i između ateizma koji nije počeo postojanje Boga uopće. Allah, Bog, po islamskom učenju je Vječno i Svemoćno biće koje opstoji samo

o sebi, koje nije rođeno i koje nije ničem u svijetu slično. Najbolji pojam o Bogu pruža nam kratko sure koje skoro svaki musliman zna napamet. To je sura *Ihlas* u kojoj Allah, dž.š., kaže: **Reci Muhamede ljudima. On, Allah je jedan, Allah je onaj koji sve održava, nije rodio, niti je rođen. Ništa i niko nije njegova slika i prilika.** To znači da savršenstvo pripada samo i jedino Allahu džellešuanu. Svi ljudi pred Njim su jednaki i na zemlji nema božanskih ljudi, svetih ljudi, niti božanskih nepogrešivih zajednica, niti božanske nepogrešive vlasti. Vlast u islamu i po islamskom učenju je ljudska vlast koja može pogriješiti. Zato, nikakva vlast po islamu nema apsolutno pravo raspolaganja sa ljudima kao da su oni predmeti. To znači da se u islamu niko ne može toliko uzdići da dostigne stepen Božanstva. U islamu ne postoje skupine ljudi koje su božanske i svete na jednoj strani, i skupine običnih smrtnika, ljudi koji su poniženi na drugoj strani, pa da između te dvije skupine dođe do sukoba i borbe za vlast kao što se to dogodilo u Evropi. Pobožnost u islamu pripada samo Bogu. Nikome se ne smije i ne može klanjati osim Svevišnjem Bogu, Stvoritelju svijeta. Nema u islamu posrednika između Boga i čovjeka, nema kajanja, nema ispovijedanja grijeha ni pred kim, osim pred Svevišnjim Stvoriteljem svijeta. Božiji poslanici, islamska ulema, hodže, učitelji samo su Božiji robovi, ljudi kao i svi drugi. To nam naročito ukazuje i objašnjava Kelime-i-šehadet, izraz našeg svjedočanstva vjere u Boga, gdje se i za Božijeg poslanika kaže da je Božiji rob. *Vjerujem, iskazujem da je Muhamed Alejhisselam samo Božiji rob i njegov Poslanik*, riječi su prvog islamskog šarta. Zato nema svetaca u islamu koji imaju neke posebne nadmoći da upravljaju prirodom i silama prirode. Islamski poziv da se odbaci idolatrija, da se ne obožava priroda, da se ne klanja čovjek čovjeku – to je zapravo poziv da se čovjek oslobodi od poniženja i da se ostvari puna i prava ljudska jednakost. Svaka

suprotna i drukčija orijentacija u poimanju vjere i Boga je zabluda i krajnost koja udaljava od pravog puta. U tom smislu je i ajet kojeg sam u početku proučio, a koji je upućen prvenstveno kršćanima, a onda preko njih i pripadnicima svih drugih vjera i ideologija: **Reci Muhamede, o sljedbenici Svete Knjige ne pretjerujte, ne idite u krajnost u vašoj vjeri i u vašim ideologijama mimo okvira istine i nemojte slijediti sklonosti ljudi koji su od ranije zalutali i koji su zaveli mnoge u zabludu i koji su zaista skrenuli sa pravoga puta, nego prihvatite se i držite se umjerenosti i razboritosti. Ne srljajte u krajnost.** Nemojte dakle govoriti da je Isa Božiji sin i da je Bog! Nemojte govoriti da postoje tri Boga u jednom i jedan u trojici! Značajan je jedan drugi kur'anski ajet upućen sljedbenicima Svetog pisma i svim ljudima, a u kome se kaže: **Reci im Muhamede. O sljedbenici Svete knjige, dodite da praktično usvojimo princip jednako prihvatljiv i jednako velik i uzvišen i za nas i za vas. Klanjajmo se samo Allahu i ne pripisujmo Mu druga, te da mi ljudi ne smatramo i ne uzimamo jedni druge za božanstva umjesto Stvoritelja svijeta. Ako oni ne prihvate taj princip, recite im: Budite svjedoci da mi i dalje ostajemo muslimani, ostajemo poklonici toga uzvišenog principa.** Ovim se ljudi pozivaju da zajednički čuvaju ljudsko dostojanstvo i ljudski ugled, da odbace obožavanje prirode, obožavanje materije, obožavanje čovjeka i svega onog što je čovjek svojim djelom i svojim rukama stvorio, kao što su moćne mašine, razne društvene tvorevine, ljudske ustanove, društveni poredak, država, razne partije itd. Nemojte to obožavati i uzimati za božanstva i bogove, nego se samo klanjajte Istinitom, Vječnom Stvoritelju svijeta. Prema tome, vlast se po islamskom učenju zasniva na međuljudskom dogovoru kao što je izričito u Kur'anu rečeno Alejhisselamu: **Dogovaraj se Poslaniče sa ljudima, dogovaraj se sa vjernicima.** Na drugom mjestu u Kur'anu prilikom isticanja osobina i svojstava

vjernika, kaže se: **probleme međusobno rješavaju dogovorom.** Ovakvom parlamentarnošću pokušava se sačuvati jednakost među ljudima i ljudsko dostojanstvo, odbacujući metode uzurpiranja i nasilnog otmiranja vlasti ljudima. U socijalnom pogledu islam kao vrstu pobožnosti propisuje međusobno potpomaganje. U tu svrhu su propisana islamska davanja kao što su razne vrste sadake, zekjata, razne druge pomoći siromašnim ljudima ili za sve vjerske potrebe Islamske zajednice, a naročito za vjersko prosvjećivanje. Ponekad se čini da su ova potraživanja mnogobrojna i da prelaze granicu umjerenosti. Međutim, kad ljudi troše svoje imetke u štetne, beskorisne svrhe kao što je duhan, alkohol, kockanje, onda oni u tome ne vide nikakvo rasipništvo. Kad bi ljudi samo raspolovili svoje izdatke koje daju u te beskorisne ili štetne svrhe, mnogo toga vrijednog bi se ostvarilo. Islamsko učenje priznaje privatno vlasništvo, ali korištenje imetka je opća i javna stvar. Svako ko je potreban i u materijalnoj oskudici ima pravo da se koristi imetkom zajednice ili imetkom čovjeka kojeg on ima i previše. U Časnom Kur'anu o davanju priloga za opće potrebe postoji i jedan naročiti ajet: **Unjihovom, muslimanskom imetku ima svoje pravo onaj koji traži pomoć i čedni siromah koji ne prosi.** Prema ovom ajetu, mnogi islamski učenjaci su rekli da bi jedan siromašan čovjek, prisiljen glađu ili glađu svoje porodice, imao pravo bez pitanja uzeti jedan dio imetka koliko mu je potrebno za preživljavanje od nekog imućnog u islamskoj zajednici. U tom slučaju, prema tome čovjeku, ne bi se mogao primijeniti zakonski propis o kažnjavanju koji se odnosi na krađu. To su u najgrubljim crtama neki socijalni principi islamskog učenja. Što se tiče odnosa između sljedbenika raznih religija u islamu su ti odnosi postavljeni na najsavršeniji i najmudriji način. Tu su na primjer kur'anske riječi: **U vjeri ne**

smije biti nasilja, niko se prisilom, prisilnim mjerama ne smije privesti u vjeru, pa ni u islam. U drugom ajetu Allah, dž.š., traži da se vjernicima islama objasni ta islamsku tolerancija: *Da je tvoj Stvoritelj htio svi bi ljudi na Zemlji vjerovali, svi bi bili jedne prave vjere.* (Alejhissellamu se kaže: *Zar bi ti prisilio ljude da budu vjernici, kad je Svemoćni Allah dozvolio različitost vjera i ideologija.* Zatim Kur'an predočava još jedan princip tolerancije: *Vama vaša vjera, a meni moja.* U pogledu pripadnika raznih vjera u islamskim zemljama primjenjuje se pravilo iz hadisa Božijeg Poslanika Muhammeda, a.s. U tom hadisu se kaže: *Oni imaju prava kao i mi, te dužnosti i odgovornost pred zakonom kao i mi.* Islam je izbrisao sve razne plemenske razlike između ljudi i ljude ne procjenjuje po rasi i boji kože. Muhammed, a.s., kaže: *Arap nema prednosti nad nearapom, niti bijelac nad crncem, osim po bogobojaznosti i po plemenitosti duše.* Svi ovi islamski principi su, ustvari, principi umjerenosti i razboritosti. Ovi principi dostojni su i vrijedni da se na njima uredi ljudsko društvo, ljudska zajednica, pa da u njoj zavлада istinski mir, sloga, zadovoljstvo i međusobno povjerenje među ljudima. Na osnovu ovakvih principa islam ima sjajnu perspektivu i budućnost. Kada se ljudska zajednica uopće, uključujući u nju i muslimanske narode toliko kulturno i duhovno uzdigne iznad sadašnjeg nivoa, onda će tek dokučiti i shvatiti veličinu islama i veličinu ovih njegovih principa. Ljudi će tek tada postati sposobni da ponesu emanete islama i da na njegovim principima srede i uredi svoj život. Mjesec ramazan sa svojim postom ojačao je u nama sposobnost da uredimo svoj život po ovakvim islamskim principima i mi imamo puno osnova da se ne udaljimo od naše vjere i poslije ramazana. Mjesec ramazan na svom rastanku sa nama preporučuje i ostavlja nam svoje savjete. I kad osluhnemo kao da čujemo savjete koje je Alejhissellam ostavio vjernicima

islama. Ramazan nam ovom prilikom preporučuje ovaj hadis: *Blago onom ko bude upućen i sebe usmjeri na put islama, koji imadne toliko imetka koliko mu je potrebno za normalan život i bude time zadovoljan. Kome Allah hoće da učini veliko dobro dadne mu i omogući mu da se dobro uputi u svoju vjeru islam.* Najzad, na rastanku sa ramazanom Allahov mjesec nam nudi i ostavlja još jedan zlatni savjet. To je onaj savjet koji je Muhamed, sallallahu alejhi vesellem, dao jednom svom savremeniku i učeniku na njegovo traženje pred polazak na put. Kada je Božiji Poslanik jednom prilikom u džamiji u Medini tumačio uzvišenu vjeru islam, priđe mu jedan čvjek i zamoli ga da mu podari neku opskrbu za put. Resululah mu reče: *Neka te dragi Bog opskrbi i neka ti dadne takvaluk bogobojaznost.* Čovjek na to reče: *Daj mi još nešto.* Vidite čovjek se sprema na put i traži od Pejgambera opskrbu. Moglo bi se pomisliti u prvi mah da traži nešto novaca za putni trošak. Pejgamber ga je shvatio i znao je da ima pred sobom čovjeka vjernika kod koga je duhovna hrana glavna opskrba. Pejgamber mu reče: *Neka te Allah opskrbi takvalukom – bogobojaznošću.* Čovjek zatim ustrajava da dobije još nešto od Poslanika. Alejhissellam mu kaže: *Neka ti Allah, dž.š., oprost i tvoje grijeha koje si možda počinio i koje ćeš eventualno počinuti.* Na ponovno traženje čovjeka da mu Poslanik nešto da pred polazak na put, hazreti Pejgamber mu kaže: *Neka ti Svemoćni Bog olakša da činiš dobra djela gdje god bio i kud se god kretao.* Kako veličanstvene želje i kakva opskrba! Ovim svojim riječima Alejhissellam hoće da kaže da nastojimo da se čuvanjem od grijeha opskrbimo takvalukom, bogobojaznošću i da molimo Allaha, dž.š., da nam u tom pomogne. Zatim nas savjetuje da se za svoje grijeha iskreno kajemo i molimo Boga da nam oprost i da nastojimo činiti dobra djela kuda god se krećemo. Ovo je zaista najljepši savjet koji se može dati čovjeku, koji se može pružiti čovjeku za njegovu

duhovnu i moralnu orijentaciju na životnom putu. A ko to od nas nije putnik na ovom svijetu? Svi smo putnici na svom životnom putu! Samo što se ne brinemo u dovoljnoj mjeri za ovakvu vrstu opskrbe. Jer, mi najčešće kad se spremamo na put stavimo u svoju putničku torbu hljeb i meso, voće i slatkiše. Zaboravljamo ovu drugu duhovnu opskrbu, zaboravljamo da smo putnici, i da putujemo i onda kad sjedimo kod kuće. Jesmo li spremni primiti ovakvu opskrbu?

Resulullah alejhis-salatu ves-selam nudi ovu duhovnu opskrbu svome savremeniku putniku. Ovaj Pejgamberov putnik zapravo simboliše svakoga muslimana i muslimanku. Ramazan nam nudi ovu duhovnu opskrbu koju je hazreti Pejgamber ponudio svome savremeniku. Imamo li kakvu torbu, da u nju stavimo ovu duhovnu opskrbu i da je ponesemo sa sobom? Mi često nosimo tašnu, naročito naše sestre. Šta se u tim njihovim i našim tašnama nalazi? Najčešće su ispunjene kojekakvim dunjalučkim prtljagom i kozmetičkim priborom, pa tu nema mjesta za opskrbu koju nam nudi ramazan. Trebalo bi da svi znamo da je ova duhovna opskrba, pored svoje velike važnosti, u isto vrijeme i jedna vrsta kozmetike. To je prava duhovna kozmetika koja uljepšava dušu i srce čovjeka i koja im daje puni i pravi sjaj. Ovu duhovnu kozmetiku treba imati svaki musliman i muslimanka. Za apotekarsku kozmetiku dajemo skupe pare, a ovu kozmetiku nam potpuno besplatno nudi hazreti Pejgamber i ramazan. Mjesto i tašna u kojoj se ova kozmetika pohranjuje i čuva treba da bude naša svijest, duša i srce, a sastav kozmetike kao što vidimo je takvaluk, čuvanje od grijeha, kajanje za grijeha i dobra dijela. U sve to je uvrštena i dova Allahu, dž.š., za pomoć. Daj Bože da ovaj zlatni savjet Pejgamberov, a.s., i ovu duhovnu opskrbu koju nam ramazan nudi i ostavlja prihvatimo i tako steknemo najbolju duhovnu orijentaciju na svom životnom putu.

الموجز

خطبة الجمعة وموعظة

خطبة الجمعة – المسلم لا يحكم بل يخدم: عزت تشامجيتش.

الموعظة – تطور أوروبا السياسي والتعليمي. حديث عن الصدقة: قاسم دوبراتشا.

كان الإرشاد والتعليم الديني في المساجد يتخذ أشكالاً مختلفة. وكانت خطب الجمعة والمواعظ من أكثر أشكال الإرشاد والتعليم. وكانت خطب الجمعة والمواعظ في البوسنة والمهرسك تحتل مكانة مرموقة وتحظى باهتمام خاص، باعتبارها الصيغة المشروعة الأوسع انتشاراً للإرشاد الديني. ونقدم في هذا العدد خطبة الجمعة للشيخ عزت تشامجيتش، وموعظة للشيخ قاسم دوبراتشا ألقاها في مسجد الغازي خسرو بك في سراييفو سنة ٦٧٩١.

Summary

HUTBA VAZ

Hutba – A Muslim does not rule, he serves: Izet Čamdžić
Vaz – political and educational development of Europe and
about the sadaqa: Kasim Dobrača

Religious-educational process was carried out in a number of different forms. *Hutba* (speech) that takes place on Friday and is obligatory as a part of *juma-salah* and *vaz* (general, non-obligatory lecture) were the most common forms of education. These two forms were preserved and practiced in Bosnia and Herzegovina for decades as most popular and legitimate forms of religious education.

In this issue we bring *hutba* by Izet ef. Čamdžić and *vaz* of Kasim ef. Dobrača, delivered in the Gazi Husref-bey's mosque in Sarajevo in the year 1976.